

ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДСТВА: ПИТАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ В АРХЕОЛОГІЇ ПАЛЕОЛІТУ

С. В. Смирнов

Стаття присвячена висвітленню умов підвищення професійного рівня досліджень теоретичних проблем антропогенезу в археологічній науці.

Вже давно стало тривіальним твердження про те, що успіх будь-якої справи вирішує професіоналізм її виконання. Але дуже мало говориться про те, що таке професіоналізм в історичних теоретичних дослідженнях взагалі, і зокрема в такій специфічній галузі як теорія антропогенезу. Ось чому набуває неабиякого значення питання про те, якими характеристиками має відзначатись високопрофесійне теоретичне дослідження в цій галузі і якими не формальними, а суто дослідницькими якостями має володіти її автор. Відповідь на поставлене питання не така проста, як здається на перший погляд, тим більше, що до розробки теорії антропогенезу причетна велика кількість суспільствознавчих і природничих наук, котрі значною мірою відрізняються одна від іншої. Пошук відповіді на поставлене питання набуває ваги ще й тому, що в науковій і науково-популярній літературі з питань антропогенезу висловлено велику кількість окремих думок, часто надто екстравагантних, які набагато переважають кількість наукових розробок, виконаних з дотриманням правил наукової аргументації.

Питань професіоналізму розробки теорії антропогенезу тією чи іншою мірою ми вже торкалися у попередніх працях, проте їх значення настільки велике, що вони вимагають спеціального розгляду. Щоб говорити про це, слід добре розібратись у тому, що таке теорія, які її функції та засоби побудови.

Теорія в науці — це вища форма організації наукового знання, оскільки вона включає закони різних рівнів та найзагальніші положення у вигляді принципів та постулатів. Теорія характеризується внутрішньою логічною впорядкованістю, тобто смисловою узгодженістю окремих концепцій, які входять до її складу. Теоретичне знання оперує не безпосередніми матеріальними об'єктами, а зв'язками і відношеннями між особливими ідеальними конструктами, які виступають як теоретичні об'єкти дослідження. Завдяки цьому в теорії думка рухається відносно незалежно від безпосереднього звернення до реальних об'єктів. Теорія розвивається у власному теоретичному, абстрактному змісті. Теоретична думка дає можливість переходити від одного визначення до іншого на основі використання не реально існуючих емпіричних об'єктів, а на основі власних суто теоретичних конструктів. Іншими словами, нові визначення в теорії формуються у логічній сфері, тобто без використання чуттєвого досвіду. Відповідно до цього теоретичне знання виражається у поняттях, які не мають безпосереднього чуттєвого корелята. Ось чому безпосереднє спостереження за окремими матеріальними об'єктами не може слугувати шляхом для побудови теорії, як це буває у сфері емпіричного знання.

Побудова теорії здійснюється шляхом використання логічного методу дослідження, котрий враховує лише ті ознаки реально існуючих матеріальних

об'єктів, які мають повсюдне поширення, тобто загальне значення, і абстрагування від ознак індивідуального, локального та регіонального характеру. Логічний метод дослідження дозволяє серед найрізноманітніших ознак виявити лише ті, які присутні в усіх досліджуваних об'єктах, тобто віднайти в них типове, основне, отже закономірне. Логічний метод звільняє висновки від несуттєвого, другорядного, поверхового. Він дозволяє за численними ознаками побачити головне, котре визначає основну якість об'єктів, тобто віднайти закономірність їх розвитку. Теорія формує відповідний пункт для будь-якого конкретно-історичного дослідження. Чим вище рівень абстрагування в теорії, тим більшої конкретизації вона вимагає.

Оскільки теорія враховує типове, загальне, основне, і водночас відкидає несуттєве, другорядне, поверхове, теоретичне знання завжди має схематичний характер. Воно бідніше ніж реальність. Але значення теоретичної схеми саме і полягає в тому, що вона створює смисловий каркас, на який потім нагромаджуються ознаки індивідуального, локального та регіонального значення. Без теоретичної схеми розуміння локальних чи індивідуальних проявів історичного розвитку взагалі не можливе, бо їх можна помітити лише на тлі загального. Наголошуємо на цьому тому, що в археології палеоліту чималою популярністю користуються думки, що оскільки археологічні матеріали вимальовують надзвичайно різнобарвну картину, то немає сенсу будувати загальні схеми розвитку і що слід зосередити всю увагу на відтворенні локальних відмінностей. Такі заклики означають по суті припинення будь-якого історичного пошуку, бо локальне чи регіональне не доступне розумінню, якщо воно не оцінюється з точки зору загальних закономірностей¹. У цих закликах віддзеркалюється ніщо інше, як розгубленість перед труднощами теоретичної роботи, які невпинно зростають разом зі зростанням обсягів джерел.

Істинність теорії не може бути підтверджена чи спростована шляхом безпосереднього накладання теоретичних схем на реально існуючі об'єкти. Вона виявляється опосередкованим шляхом на підставі абстрактної роботи розуму. Важливою умовою існування наукової теорії є її логічна узгодженість з ширшими теоретичними системами. Ось чому вважається, що на статус теорії може претендувати лише та концепція, яка знаходить відповідне місце в теоретичних побудовах ширшого масштабу.

Найпоширенішими помилками у теоретичних дослідженнях є перенесення у цю сферу методів, які використовуються в емпіричній галузі науки. Емпірія, на відміну від теорії, має справу з реальними об'єктами. Емпірична думка розглядає всі ознаки об'єктів як рівнозначні. Через це вона не здатна відділити головне від другорядного, основного від випадкового. Емпірія будується на простому спостереженні і фіксації тих ознак, які лежать на поверхні і першими впадають у очі. Вона не вимагає абстрактної роботи розуму, спрямованої на розчленування ознак за ступенем важливості. Ось чому емпірії не під силу виявити закономірності розвитку.

В емпіричних висновках бере участь так звана логіка здорового глузду, тобто прийоми оцінки об'єктів, які люди постійно використовують у повсякденній практиці. Логіка здорового глузду сприймає лише те, що лежить на поверхні, і вважає його за головне, визначальне; те, що приховане від безпосереднього спостереження, вона не фіксує взагалі. Вона абсолютизує повсякденний людський досвід, вважає його вершиною пізнання. Наслідком цього перенесення логіки здорового глузду до сфери теоретичних досліджень є спотворення теорії, воно веде до ілюзорності у висновках, тобто до видимості справжньої теоретичної діяльності.

Стосовно археологічних досліджень слід підкреслити, що логіка здорового глузду чудово виправдовує себе у сфері археологічного джерелознавства, при стратиграфічних та хронологічних штудіях. Вона добре спрацьовує при створенні предметних реконструкцій в експедиційних дослідженнях та умовах камеральної обробки матеріалу. Але вона стає на заваді, коли постає питання пошуку основних тенденцій розвитку тих чи інших складних історичних явищ. Перехід до вирішення цих питань вимагає відмови від звичаєвого досвіду і освоєння логічного методу, про який йшлося вище. Результативний досвід, нагромаджений у сфері емпіричних досліджень, незважаючи на його важливе

наукове значення, не може гарантувати успіх, коли ним підміняється власне теоретичний пошук. Професіоналізм в емпіричній галузі при перенесенні його у сферу теорії обертається тим явищем, яке одержало назву повзучого емпіризму. Він, створюючи видимість теоретичного пошуку, руйнує логічну структуру теорії, зводить теоретичне дослідження до простого спостереження і фіксації того, що лише маскує, сховані від безпосереднього спостереження, основні закономірності.

Стосовно теорії антропогенезу слід зазначити, що вона оперує не окремими матеріальними об'єктами — чи то археологічними, чи то антропологічними, чи якимись іншими. Вона розглядає людину, працю, знаряддя праці, суспільство та інші соціальні феномени не в їх конкретно-історичних проявах, а як такі, тобто в найбільш абстрактній формі. У теорії антропогенезу людина виступає в єдності усіх її соціальних та природних якостей. Найпоширенішою помилкою в археологічних дослідженнях з проблем антропогенезу є підміна цих логічних конструктів описом конкретних археологічних комплексів та окремих знахідок. Простий опис археологічних об'єктів, яким би кваліфікованим він не був, не вписується у теоретичний пошук і не може в цьому контексті вважатись професійним підходом до справи.

У попередніх працях з проблем антропогенезу ми неодноразово підкреслювали, що теорія антропогенезу не належить до суспільствознавства: вона являє собою пограничну наукову галузь, бо має показати процес становлення соціального на базі вищих досягнень біологічного. У класифікації наук теорія антропогенезу розглядається як наукова дисципліна, що перебуває на стику суспільних і природничих наук. Нема і не може бути професійного підходу до вивчення проблеми антропогенезу, якщо археолог не враховує цієї міждисциплінарної специфіки, а переносить у цю сферу науки ті методи, які він використовує в звичайній археологічній практиці. Він мусить однаковою мірою враховувати багатогранність як соціального, так і біологічного.

Якщо бути логічним до кінця, то можна зазначити, що ранній палеоліт, який припадає на антропогенез, не може, на відміну від усіх інших археологічних епох вважатись звичайним об'єктом дослідження суспільних наук. Це надзвичайно специфічний період, у якому ще продовжують діяти притаманні біологічному розвитку суто природні фактори буття — природний добір. Разом з ним формуються принципово нові соціальні фактори, яким ще треба пройти тривалий шлях розвитку, щоб усунути дію природних факторів пристосування до оточуючого довкілля і набути головного значення. За історичним значенням ранній палеоліт протистоїть не пізньому палеоліту, як це видається з суто формальної точки зору, а всім іншим археологічним та історичним епохам. Ранній палеоліт — це становлення людини і всього того, що пов'язане з її існуванням у природі, а пізній палеоліт та всі наступні епохи — це розвиток людства на його власній сформованій у ранньому палеоліті соціальній основі. Професійний підхід до проблеми антропогенезу вимагає знання не тільки нової соціальної якості, але й старої біологічної якості, у надрах якої вона народжується. Іншими словами, дослідження проблеми антропогенезу мусить здійснюватись на міждисциплінарному рівні: саме через вивчення взаємодії біологічного і соціального можна зрозуміти механізм становлення людства. Ось чому археологічні джерела з антропогенезу мають вивчатись на підставі залучення ширшого спектру методів, ніж це робиться стосовно археологічних джерел всіх інших епох. Зрозуміло, що це вимагає від археолога, котрий став на шлях розробки теорії антропогенезу, широкої професійної підготовки, яка виходить за межі звичайних археологічних знань.

Міждисциплінарність не може бути забезпечена без філософської оцінки антропогенезу, оскільки філософія тут відіграє методологічну та інтегративну роль. Думати, як це часто трапляється в археології палеоліту та інших суміжних дисциплінах, що можна рухатись вперед лише за рахунок нагромадження нових джерел — помилка. Професіонал в теорії антропогенезу — це той, хто послідовно дотримується теоретичного рівня оцінки фактів, вміє поєднувати на єдиних філософсько-методологічних засадах досягнення різних наук, не обмежується методичним арсеналом власної науки і схильний до побудови синтетичних знань.

Завдання теорії антропогенезу --- розкрити причини, передумови, складові частини та механізм становлення людства. Професійний підхід до справи вимагає теоретично обґрунтованого усвідомлення того, що теорія антропогенезу базується на принципах праці, перехідності та цілісності.

Принцип праці впливає з визначальної ролі праці в житті людини. Якщо наука визнає, що праця як свідомо і цілеспрямована предметно-практична діяльність є способом життєдіяльності людини, в якому знаходять повний вияв усі її соціальні якості, то становлення людини є головним чином і перш за все становленням праці. Ця методологічна теза сформульована Ф. Енгельсом², і саме у цьому смислі його відомого афоризму «праця створила саму людину». Доводиться дивуватись з того, що наша наука про антропогенез, незважаючи на рясне цитування Ф. Енгельса, не взяла на озброєння цю абсолютно логічну думку і навіть намагалась довести, що, за Ф. Енгельсом, спочатку виникла праця, а потім під її визначальним впливом формується весь соціальний комплекс. Про причини цієї логічної аномалії ми поговоримо пізніше, а зараз слід зупинитись на принципі перехідності.

Перехідний характер антропогенезу визначається суттєвою якісною різницею між твариною і людиною, між тваринним і суспільним способом існування. Людина — біосоціальна істота, в ній головним і визначальним є соціальне. Біологічне в людині опосередковано соціальним. Без соціального біологічне в тій істоті, в якій воно присутнє в людині, існувати не може. Біологічне є носієм вищої соціальної якості і в той же час залежить від соціального. У тварин будова тіла повною мірою відповідає її біологічній життєдіяльності, у людини ж --- соціальній життєдіяльності. Хоча людина має біологічну будову тіла, за основними параметрами вона є істотою суспільною.

Розуміння цих принципових якісних відмінностей між твариною та людиною веде до усвідомлення того, що такі колосальні зміни не могли з'явитись знесацька, чи впродовж короткого проміжку часу. Потрібен був великий перехідний період, в ході якого мали визріти всі ті характеристики, які визначають соціальну специфіку людини. Утвердження принципу перехідності стосовно антропогенезу — це заслуга Ф. Енгельса³. Відповідно до розуміння перехідного характеру антропогенезу, ним були введені терміни, якими він визначав перехідний характер істот. Він називав їх людиною, що формується (в німецькому оригіналі — *werdende Mensch*). Цій перехідній істоті відповідає, за його висловом, свідомість, що прояснюється. Показово, що формування мови і людської горгані розглядається ним як взаємопов'язані процеси. Разом з цим він підкреслював: висновок про те, що мова виникла з праці і разом з працею, є єдино правильним⁴. Все це разом взяте говорить про те, що Ф. Енгельс припускав наявність у період антропогенезу перехідних до справжньої людської праці форм предметної діяльності, але не закріпив це у відповідних термінах. Наголошуємо на цьому тому, що чимало дослідників, спираючись на цю обставину, схиляються до думки, що він не припускав перехідних форм життєдіяльності, тобто що він не відводив для генезису праці місця в антропогенезі. Звідси — констатація того, що людське суспільство з самого початку мало цілком сформований характер і що перехідних форм від тваринного світу до людського суспільства не було. Найрельєфніше це прозвучало у висновках П. Й. Борисковського⁵.

Цілісне розуміння антропогенезу впливає з цілісного розуміння людини і суспільства. Добре відомо, що у людині соціальне і біологічне пов'язано нерозривно, і лише в теоретичній площині може розглядатись окремо одне від одного. Цілісність відзначається людське суспільство, соціальна життєдіяльність, свідомість тощо. Цілісність людини і способу її буття в природі є реалізацією системних поглядів на процеси, котрі відбуваються в природі та суспільстві. Вони вимагають розуміння того, що систему принципово неможливо розглядати як механічну суму її елементів. Система є цілісним утворенням, ієрархічним за структурою, тобто воно включає системи нижчого рівня. Якщо в результаті антропогенезу на історичну арену вийшла людина як цілісна біосоціальна істота в усіх її провахах, то процес антропогенезу міг мати тільки цілісний характер. Звідси впливає констатація, що цілісним був процес становлення праці, системи знарядь праці, свідомості, суспільних відносин тощо. Поза цілісністю теоретично відтворити усі складові антропогенезу неможливо. Цілісне розуміння антро-

погенезу розглядає становлення соціальних характеристик людини і становлення сапієнтної структури тіла людини як різні боки єдиного процесу, і це зрозуміло, бо виникнення засобів праці неможливо уявити без виникнення суб'єкта праці, котрий приводить їх у дію.

З точки зору вмотивованості цілісного розуміння антропогенезу все зрозуміло. Проте ще з минулого століття в археології палеоліту глибоко вкорінилися погляди, що всі або принаймні деякі соціальні характеристики людини виникли задовго до завершення процесу формування сапієнтної структури тіла. Більшість археологів-палеолітознавців вважають, що праця, а відтак і пов'язані з нею соціальні стосунки виникли ще тоді, коли було зроблено лише перші кроки на тривалому шляху еволюції тіла викопної мавпи до людини сучасного фізичного типу *Homo sapiens*. Концепція одвічності засобів праці і самої трудової діяльності в антропогенезі набула такого поширення, що стала майже хрестоматійною, і тому перегляд цих по суті антиісторичних побудов наштовхується на різкий опір. Аргументується це наявністю вже на ранніх стадіях антропогенезу обробки каменю та виготовленням перших найдавніших штучних знарядь з нього. Ці погляди фактично відтворюють соціобіологічний та психофізіологічний дуалізм у науці, тобто давно забуті погляди про те, що в людині соціальне не залежить від біологічного, а психічне — від протікання фізіологічних процесів.

Це ставить велику низку питань, на які неможливо знайти вмотивовану відповідь. Наведемо лише кілька з них. Якщо соціальну життєдіяльність освоїв уже презинджантроп олдовайської епохи раннього палеоліту, тобто найдавніша істота періоду антропогенезу, то чому відбувалось подальше еволюційне перетворення його на шляху до *Homo sapiens*? Адже добре відомо, що будова окремого органу будь-якої живої істоти відповідає його функції, а будова всього організму — способу його життєдіяльності. Який сенс був у нарощуванні маси головного мозку та ускладненні його структури, якщо вже в цей час мала місце свідомо поведінка? Для чого, з якою метою відбувалась перебудова передніх кінцівок, якщо презинджантроп повністю оволодів трудовою діяльністю?

Говорячи про методологічні підвалини теорії антропогенезу, треба ще раз підкреслити, що професіоналізм не припускає думки про те, що подальше нагромадження нових джерел саме по собі здатне призвести до об'єктивних висновків. Наукові факти самі по собі не існують, джерела, скільки б їх не було, без методологічних засобів їх оцінки нічого не вирішують. Статус наукового факту набувають лише ті дані, які інтерпретуються з точки зору певної теоретичної концепції. Нагромадження нових археологічних матеріалів без надійного методологічного забезпечення веде лише до поглиблення логічних суперечностей. Приклад цього — та логічна непорядкованість висновків щодо антропогенезу, котрим відзначається сучасне палеолітознавство.

Професійний підхід до вивчення антропогенезу в археології вимагає рішучої відмови від поширених уявлень про те, що розгляд археологічних матеріалів крізь призму певних теоретичних засад є насильством над ними, підпорядкування археологічних реалій теоретичній схоластиці тощо. На ділі такі переконання ведуть до примітивного суб'єктивізму та псевдонауковості — інших наслідків не буває.

Слід усвідомити, що основні виміри теорії антропогенезу перебувають поза її межами — у сфері соціології. Від того, як філософія і соціологія оцінюють сутність людини, співвідношення в ній соціального і біологічного, специфіку її буття в природі, залежать основні методологічні засади теорії антропогенезу. Усвідомлення цих істин вимагає освоєння певного рівня філософських і соціологічних знань. Досягти цього нелегко, бо перехід від археологічної емпірії до абстрактних визначень вимагає нетрадиційних для археолога-практика творчих зусиль.

Археолог, котрий став на шлях професійного вивчення теоретичних проблем антропогенезу, мусить добре розумітись у тій непростій ситуації, яка склалась навколо розуміння людини у різних науках. У природничих науках панує біолого-класифікаційне розуміння людини: людина — це біологічний рід *Homo*, який входить до біологічного сімейства гомінід, тобто людських. До роду *Homo* більшість біологів-систематиків відносять кілька самостійних, різних за рівнем розвитку біологічних видів: *Homo habilis* (презинджантроп), *Homo erectus* (піте-

кантрон та близькі до нього форми), *Homo neandertalensis* (класичні європейські та так звані прогресивні передньоазійські неандертальці) та *Homo sapiens* (людина сучасного фізичного типу).

У біологічній систематиці використовується морфофункціональний критерій виділення окремих таксонімічних одиниць. Але стосовно роду *Homo* у деяких випадках використовується також соціальний критерій, що звичайно є порушенням правил класифікації. Так, президжантрон олдовайської епохи одержав назву *Homo habilis* (людина уміла) на підставі суто соціальної його ознаки — переходу до виготовлення найпростіших штучних знарядь з каменю. Що ж до його біологічних морфоструктурних ознак тіла, то вони не виходять за ті межі, якими характеризуються викопні мавпи австралопітеки. Не випадково відомий радянський антрополог В. П. Якимов, послідовно дотримуючись єдності критерію, відносив президжантропа до австралопітеків і не визнавав за ним біологічного статусу людини. Порушення біологічного критерію принускаються деякі антропологі і при намаганні уточнити назву неандертальця. Взввши на озброєння у деяких археологів сенсаційну, але слабодоведену тезу про те, що неандерталець вже повною мірою оволодів релігійними віруваннями, вони запропонували дати йому назву *Homo sapiens neandertalensis*, а для *Homo sapiens* — *Homo sapiens sapiens*. Усе це призвело до класифікаційної плутанини.

Філософсько-соціологічне розуміння людини базується на оцінці способу її життєдіяльності. Людиною вважається істота, факторами життєдіяльності якої висупають праця, свідомість та колективність у їх органічній єдності. Людина — це носій принципово нового, соціального способу буття в природі, суб'єкт соціального розвитку.

Різне розуміння людини у різних науках створює складні пізнавальні колізії. Для біологів, котрі дотримуються біолого-класифікаційного розуміння становлення людини, це суто біологічний процес походження найдавніших представників роду *Homo*. У руслі цих поглядів ведуться пошуки так званої невлімової грані між людиною та твариною, мозкового рубікону тощо. Усі інші перетворення на шляху до *Homo sapiens* біологи називають еволюцією людини. Для філософа чи соціолога становлення людини це процес виникнення суспільної істоти з притаманним їй соціальним способом життєдіяльності, тобто становлення *Homo sapiens*, бо тільки він оволодів соціальністю як цілісним способом соціального буття. Усі інші види роду *Homo*, котрі передують *Homo sapiens*, ними оцінюються як перехідні до суспільної людини форми. Слід пояснити, що ідея перехідності антропогенезу виникла в руслі філософсько-соціологічного розуміння людини. Так розумів людину Ф. Енгельс, обґрунтовуючи необхідність виділення перехідного періоду в розвитку людства.

Різноміт у визначенні людини пов'язаний з двома підходами до вивчення антропогенезу. Перший з них — еволюційно-біологічний. Він намагається пояснити походження людини на основі дії біологічних закономірностей: про соціальні фактори якщо і йдеться, то без належної оцінки їх визначальної ролі. Другий підхід — соціально-трудова. Він в основу аналізу кладе появу соціальних факторів — перш за все праці, але недостатньо враховує суть еволюційно-біологічних перетворень. Тому часто в перехідний період переносить сформовані соціальні феномени. В обох випадках сільним є те, що абсолютизується значення або біологічних, або соціальних факторів. Взаємодія їх на принципах цілісності при цьому втрачається. Ось чому існуючі у різних науках концепції антропогенезу не стикуються між собою. Суперечності, що склалися, намагаєсь поєднати Ю. І. Семенов. Так, він вважав, що, з одного боку, тільки *Homo sapiens* є суспільною людиною, а його генетичні попередники були перехідними до неї формами, а з іншого, що вже *Homo habilis* олдовайської епохи освоїв працю і виробництво, що правда не свідоме, а таке, що базувалось на інстинктивних реакціях. Так, взявши на озброєння сформульовану археологами концепцію одвічності знарядь праці і трудової діяльності в антропогенезі, Ю. І. Семенов припустився логічної помилки, бо виробництво є свідомим і цілеспрямованим процесом, і іншим бути не може.

Еволюційно-біологічний підхід не визнає перехідних до людини типів. Мавпи у біологічній систематиці безпосередньо змінюються родом *Homo*. Але

слід відзначити, що автор біологічної систематики К. Лінней між мавпами та *Homo sapiens* вміщував так звану людину трагладітову — істоту, наявність якої він передбачав у суто теоретичному плані, бо як еволюціоніст розумів, що без перехідних фаз розвитку мавпа в суспільну людину перетвориться не могла. У руслі цих еволюційних ідей першу знахідку перехідного типу Е. Дюбуа назвав пітекантропом, що перекладається з латини як мавполюдина. На жаль, ці оцінки були втрачені, коли постало питання про класифікаційну назву пітекантропа. Вводячи пітекантропа до систематики, йому дали назву *Homo erectus*, тобто людина прямоходяча.

Причина цього алогізму полягає у тих традиціях, які вже давно склались у біологічній науці. Тут існує право пріоритету відкривача на таксономічну назву зроблених ним знахідок. Коли в середині минулого століття поблизу Дюсельдорфа були знайдені кісткові залишки істоти, якій дали назву *Homo neanderthalensis*, науковці вважали, що йдеться про залишки людини сучасного фізичного типу, тобто *Homo sapiens*. Примітивізм у будові тіла тоді пояснювали різними причинами — перш за все хворобою, котра спричинила аномальні відхилення в будові кісток. Про те, що неандерталець не належить до *Homo sapiens* і є її філогенетичним попередником, зрозуміли лише в першій чверті ХХ ст. — тобто понад півстоліття потому, як його було відкрито. Таким чином, в оцінці історичного місця неандертальця відбулись кардинальні зміни, але, керуючись правилом пріоритету, за ним так і залишили назву *Homo*. Так склались суперечності між класифікаційною назвою неандертальця та його місцем у процесі становлення людства, і це вплинуло на визначення класифікаційних назв інших перехідних типів, у тому числі пітекантропа. Ось чому треба розуміти, що приналежність тієї чи іншої істоти до біологічного роду *Homo* не означає наявність сформованих соціальних факторів життєдіяльності.

У межах еволюційно-біологічного підходу функціонують терміни архантроп (найдавніша людина), палеоантроп (давня людина), неоантроп (сучасна людина), якими визначаються відповідно пітекантроп, неандерталець та людина сучасного фізичного типу.

Соціально-трудова підхід спирається на розуміння людини як суспільної істоти і тому вміщує між людиною і твариною ряд перехідних типів з перехідними формами життєдіяльності.

Людина за способом життєдіяльності — соціальна істота, а за будовою тіла — біологічна, ось чому часто можна прочитати, що людина це біосоціальне створіння. Слід усвідомлювати, що включення людини до біологічної класифікації є до певної міри насильством над фактами, адже за сутністю людина — істота соціальна. Тому становлення людини є, головним чином і в першу чергу, становленням соціальних факторів її буття, а не формуванням одних лише гомінідних ознак тіла, як інколи можна прочитати в літературі.

При вивченні проблем антропогенезу неприпустимо перескакування у межах одного і того ж дослідження з одного розуміння людини до іншого, оскільки це створює складні пізнавальні колізії, які тільки породжують суперечності і жодною мірою не ведуть до істини. Для наочності зупинимось лише на кількох прикладах. Археолог Г. П. Григор'єв, розкриваючи своє бачення антропогенезу писав, що вид людина — категорія біологічна, тому становлення його є процес біологічний⁶. Але разом з цим, відповідно до давніх традицій археології палеоліту, говорить і про знаряддя праці і про працю в епоху становлення *Homo sapiens*. У першому випадку маємо приклад суто біологічного трактування людини та ігнорування її соціальної суті, у другому — абсолютизації значення таких соціальних факторів як знаряддя праці та трудова діяльність і разом з тим ігнорування проблеми їх становлення в антропогенезі. Антрополог В. П. Алексєєв у монографії з проблем антропогенезу, керуючись висновками палеоневрології, палеопсихології та глоттогенезу нише, що лише сапієнс повністю оволодів логічним мисленням та людською мовою, і разом з тим наполягає на тому, що не тільки сапієнс, але і його попередники є соціальними істотами⁷. Філософ І. Л. Андрєєв, перескакуючи з біолого-класифікаційного розуміння людини до філософсько-соціологічного, змалював картину, повну логічних неузгодженостей. Так, у схемі генезису праці перехідний ступінь і становлення людини ним розглядаються як два послідовних процеси, а не різні назви одного і того ж ці-

лісного процесу⁸. У цій схемі до перехідного періоду він відносить пітекантропів, а у тексті перехідними істотами називає також в одному місці неандертальця⁹, а в іншому — хабіліса¹⁰. За його словами, усі вони «характеризують різні полюси перехідного ступеня»¹¹. Своєрідно цей автор розуміє так зване розмавлення мавп. На його думку, «розмавлення» мавп це не процес набуття ними нових надбіологічних якостей, а суто біологічний процес розвитку. У чому в такому разі полягає значення цього «розмавлення» так і не зрозуміло?

Оскільки праця є основною суспільною характеристикою людини, професійний підхід до вирішення проблем антропогенезу вимагає глибокого розуміння специфіки праці. Стихійно склалось так, що, починаючи з минулого століття, в археологічних дослідженнях з питань антропогенезу закріпилось не наукове, а суто побутове, звичаєве розуміння праці. Це певною мірою є наслідком формально-типологічного вивчення найдавніших знарядь з каменю. В археологічних виданнях і по сьогоднішній день працею вважається будь-яка технологічна діяльність, пов'язана з виготовленням та використанням знарядь-посередників. Таке розуміння праці доволі однобоке, воно враховує лише техніко-типологічні характеристики знарядь праці, які виражаються у так званих предметних ознаках (фізико-хімічні властивості, розмір, форма, характер обробки заготовки речушки тощо). Це важливі ознаки, але в них не відбивається важливіша соціальна ознака праці — її здатність утворювати соціальні зв'язки між людьми.

Результатом праці є не лише матеріальні предмети для задоволення життєвих потреб і підтримання фізичного існування, але й мережа соціальних відносин. Причому соціально-утворююча функція праці, попри всю важливість технологічної функції, є головною, визначальною. Якщо технологічні характеристики знарядь праці виражаються у так званих предметних ознаках, котрі визначаються емпіричним шляхом, то характеристики, пов'язані з соціально-утворюючою функцією, — в так званих системних ознаках, які не мають емпіричного прояву і визначаються логічним шляхом. Отже, перед археологом, котрий став на шлях професійного вивчення антропогенезу, постає завдання освоєння непростих для розуміння системних якостей. Принагідно слід додати, що саме системні характеристики є найважливішими в теоретичних дослідженнях¹².

Технологічна функція у зародковому вигляді є навіть у тваринному світі, і використання деякими тваринами предметів-посередників є доказом цього. Але праця як процес створення соціальних зв'язків — це виняткове досягнення людини. Звідси стають зрозумілими принаймні дві важливі речі. По-перше, у центрі проблеми становлення праці мають знаходитись питання становлення соціально-утворюючої функції праці. По-друге, якщо працю обмежувати лише технологічною функцією, то зафіксувати в антропогенезі процес її становлення взагалі неможливо. Генезис праці в такому разі мусить бути віднесений до часу, який передував антропогенезу, що суперечить розумінню його як часу становлення праці та інших соціальних феноменів. До речі, традиційні археологія палеоліту саме так однобоко розуміє працю, і не дивно, що тут панують думки про те, що в цей час вже існувала праця в її сформованому вигляді.

Правомірність таких оцінок намагався теоретично обґрунтувати В. П. Алексєєв. Він доводив, що для нього працею є будь-яка цілеспрямована діяльність, пов'язана з використанням штучних знарядь. Всупереч сучасним поглядам на працю, він її звужує до звичайної знарядьової діяльності¹³, і не дивно, що працю знаходить навіть у австралопітеків, які всіма оцінюються як викопні мавпи.

Обов'язковою умовою професійного підходу до вивчення генезису праці є розуміння складних механізмів створення нею соціальних відносин. Для археолога-практика, який основний час працює безпосередньо з матеріальними знахідками, це становить неабияку складність, бо воно вимагає відмови від використання звичних для нього формально-типологічних ознак археологічного матеріалу і переходу до використання системних якостей.

Соціально-утворююча функція праці розкривається на підставі аналізу загальної структури засобів виробництва. Про це раніше ми писали не один раз, починаючи з монографії 1983 р.¹⁴ Тому тут викладемо лише основні моменти цієї теми. Відомо, що система засобів виробництва включає знаряддя праці для виготовлення знарядь і знаряддя праці для виготовлення предметів споживання

(знаряддя праці відповідно першого та другого підрозділів). Ці дві групи знарядь праці суттєво розрізняються.

Соціально-трудоий досвід, матеріалізований у знаряддях другого підрозділу, має тимчасове соціальне буття. Він існує доти, поки ці знаряддя функціонують за соціальним призначенням. У процесі використання знарядь праці другого підрозділу вміщений у них досвід переноситься на предмети споживання. Коли предмети споживання перестають існувати, разом з ними перестає існувати матеріалізований досвід, переданий їм знаряддями другого підрозділу. Ось чому соціально-трудоий досвід, матеріалізований в знаряддях, призначених для виготовлення предметів споживання, не може накопичуватись і тим самим створювати матеріальні умови для прогресу суспільного виробництва.

Соціально-трудоий досвід, матеріалізований у знаряддях праці першого підрозділу, має постійне соціальне буття. У процесі функціонування цих знарядь праці вони передають досвід частково знаряддям праці другого підрозділу, а частково знаряддям праці першого підрозділу. Про долю досвіду, котрий передається знаряддям праці другого підрозділу, ми тільки що говорили: він безслідно зникає. Що ж до знарядь праці першого підрозділу, які задіяні у створенні нових знарядь першого підрозділу, тобто які працюють на самовідтворення, то матеріалізований у них досвід нікуди не зникає: він накопичується від одного покоління до іншого. Ось чому філософія визнає, що функціонування знарядь праці першого підрозділу є механізмом постійної акумуляції соціально-трудоого досвіду людства¹⁵. Таким чином, знаряддя праці першого підрозділу виступають матеріальним показником соціально-утворюючої функції праці. Не випадково вважається, що людською працею є лише та діяльність, у якій як головний компонент присутня спеціальна діяльність по виготовленню знарядь для знарядь.

Наведені вище філософські констатації для археолога, який працює в галузі антропogeneзу, являють собою методологічну основу для оцінки археологічного матеріалу. Матеріал мусить вивчатись не лише в руслі традиційних формально-типологічних штудій, але й з точки зору становлення описаної вище системи засобів праці. При такому підході аналізуються не окремі знахідки, а вся накопичена археологією палеоліту сукупність матеріальних засобів діяльності, і в центрі уваги опиняються знаряддя для знарядь — їх виникнення по мірі вдосконалення її структури.

Таким чином, спираючись на наведені вище принципи, можна констатувати, що знаряддям праці може вважатись будь-який штучно створений інструмент певного функціонального призначення, якщо він є елементом двочленної системи засобів виробництва, котра, як вже відзначалось, складається з двох підрозділів.

Вивчаючи генезис засобів виробництва, слід уникати примітивного розуміння знарядь праці першого підрозділу. Нерідко в археологічному середовищі роздаються голоси, що, приміром, природна галька, яка використовувалась як відбійник для сколювання з нуклеуса заготовки, є нічим іншим як знаряддям для виготовлення іншого знаряддя. Це груба помилка, бо в даному разі цей відбійник спеціально не виготовлявся: він є результатом дії суто природних факторів, і лише використовувався у функції відбійника. Не може справжнім знаряддям для знарядь вважатись безформенний уламок каменю штучного походження. Знаряддям для знарядь це той інструмент, який спеціально створювався для виконання цієї важливої технологічної функції. Складніше оцінювати знаряддя універсального призначення, яких чимало трапляється у ранньопалеолітичних матеріалах. Вони також не є справжніми знаряддям для знарядь, хоча і мають пряме відношення до генезису засобів виробництва. Але про це дещо пізніше.

Вище йшлося про вивчення генезису праці як основного стрижня походження людства. Але важливе значення має також вивчення процесу становлення інших сфер людської діяльності, зокрема релігійних вірувань та художньої творчості. Але оскільки ці питання нами розглядалися у спеціальних роботах¹⁶, тут ми їх обговорювати не будемо, підкреслимо лише, що принцип цілісності і перешкоди і тут має відігравати основоположну роль. Якщо враховувати те, що праця це процес свідомий і цілеспрямований, а релігійні вірування та мистецтво це різні боки суспільної свідомості, то впливає, що становлення релігійних віру-

вань та мистецтва можуть розглядатися як окремі аспекти проблеми генезису праці. З позицій цілісності зрозуміло, що формування структури тіла людини може також оцінюватися як окремий аспект становлення праці. Адже становлення праці неможливе без становлення людини як суб'єкта праці з його природними знаряддями праці — руками та високоорганізованим головним мозком. На цьому базується розуміння предметної структури праці, матеріальним субстратом якої виступають матеріальні засоби праці та структура тіла людини¹⁷.

Якщо говорити про перспективи розбудови теорії антропогенезу, то сьогодні саме від археологів залежить чи будуть досягнуті успіхи, чи ні. Адже основні логічні суперечності в існуючих поглядах на походження людства породжені археологами, які, користуючись монополією на джерела, відстоюють думку про одвічність готових знарядь праці і готової праці в антропогенезі. Археологія палеоліту здобуває археологічні матеріали в експедиціях і формує таким чином джерельну базу, вона визначає функціональне призначення найдавніших знарядь і здійснює предметні реконструкції, і тому в першу чергу саме вона мусить в повному обсязі засвоїти методологічні принципи вивчення генезису праці і вийти на новий рівень оцінки накопичених нею матеріальних джерел. Стосовно теорії антропогенезу сьогодні можна сказати, що світ клином зійшовся на археології, і в цьому не буде перебільшення. Якщо археологія палеоліту зуміє вийти за межі традиційного емпіризму і піднятися в оцінці археологічних матеріалів на рівень основних методологічних вимог, поєднати зусилля з зусиллями інших наук на єдиних принципах досліджень проблем, то можна сподіватись на відчутний прогрес. Отже, підвищення методологічної культури постає як одна з головних умов забезпечення успішної участі археології палеоліту в побудові теорії походження людства.

Це стикається з необхідністю позбутися поширеного у нас філософського нігілізму — ситуації, коли ігноруються філософські аспекти проблеми і використання формально-типологічних методів вивчення археологічного матеріалу оцінюється як єдина умова успішної наукової роботи, а накопичення нових матеріалів — як єдина гарантія майбутніх успіхів.

Археологія палеоліту, попри всі пізнавальні складнощі, накопичила великий обсяг джерел з доісторії людства і досягла вагомих успіхів у емпіричному їх осмисленні. Можна констатувати, що сьогодні створено необхідні передумови для виходу на новий рівень досліджень генезису праці.

Окреслимо перш за все головні вихідні позиції. Людська потреба у предметах споживання — їжі та житлі — є генетично первинною, вона увійшла в антропогенез так би мовити у готовому вигляді, адже вона існує у тваринному світі. Тому логічно думати, що потреба у знаряддях для одержання предметів споживання є генетично первинною соціальною потребою. Потреба у знаряддях для знарядь є генетично вторинною потребою людини. Вона виникла як результат антропогенезу, оскільки як ми зазначали раніше, функціонування саме цих знарядь фіксує наявність сформованої соціальності. Між часом виникнення потреби в знаряддях предметів споживання і потреби в знаряддях для виготовлення нових знарядь пролягає тривалий історичний шлях, який дорівнює антропогенезу.

Результати трасолого-експериментального вивчення ранньопалеолітичних матеріалів засвідчують, що найдавніші штучні знаряддя з каменю виготовлялись з метою задоволення елементарних життєвих потреб — перш за все у їжі. Чоппери, чопінги, рубила, скребла та інші найдавніші інструменти слугували для полювання на тварин, розчленування туш, розбивання кісток, викопування їстівного коріння, подрібнення твердих плодів тощо. Тобто за призначенням це знаряддя для предметів споживання. Згодом деяка частина з них стала використовуватись і для загострення палок, виготовлення дерев'яних дубин та інших знарядь. Таким чином, до генетично первинної функції — бути знаряддям для предметів споживання — додається нова соціальна функція — бути одночасно також знаряддям для виготовлення знарядь. Отже, фактично йдеться про перетворення знаряддя для предметів споживання в знаряддя універсального соціального призначення. Цей універсалізм є однією з характерних особливостей інвентаря ранньопалеолітичної доби. Поруч з цими універсальними знаряддями як знаряддя для знарядь у ранньому палеоліті широко використовуються необ-

роблені природні предмети та випадкові за формою уламки каменю штучного походження. Зрозуміло, що в цей час не було спеціальної діяльності з виготовлення знарядь для знарядь.

Справжні знаряддя для виготовлення знарядь як закономірне явище з'являються з настанням пізньопалеолітичної доби. Калібровані віджимники, рокові випрямлячі, крем'яні різці — ось основні пізньопалеолітичні типи знарядь для виготовлення інших знарядь. Основне місце належить різцям, яких було надзвичайно багато і поява яких була тісно пов'язана з широким розвитком невідомих раніше знарядь з кістки та рогу.

Неможливо уявити, щоб справжні знаряддя для знарядь могли виникнути безпосередньо з неособроблених природних предметів або з випадкових уламків штучного походження. Але трансформація універсальних ранньопалеолітичних знарядь у справжні знаряддя для знарядь видається найбільш ймовірною; здійснювалась вона шляхом відмови від використання їх у їх первинній генетичній функції — бути знаряддям для добування предметів споживання. Таким чином, виникнення справжніх знарядь для знарядь відбувалось шляхом спочатку отримання знаряддями другого підрозділу додаткової функції і фактичного перетворення їх у знаряддя універсального призначення, а потім — відмови від генетично первинної функції і перетворення у справжні знаряддя для знарядь. Такою видається сьогодні логіка виникнення знарядь праці першого підрозділу і всієї системи засобів праці.

Праця — процес, що розвивається постійно зростаючими темпами. Від покоління до покоління в процесі функціонування засобів праці здійснюється невинне зростання продуктивності праці — ця тенденція виступає як її основний закон. Основною матеріальною умовою дії закону постійного зростання продуктивності праці є спеціалізовані знаряддя праці, тобто знаряддя максимально пристосовані до виконання однієї технологічної функції. Йдеться про те, що лише спеціалізовані знаряддя здатні забезпечити найефективніше використання трудових зусиль. Досягти швидкого зростання продуктивності праці за рахунок використання поліфункціональних зусиль неможливо, вони можуть забезпечити лише надзвичайно повільний, стагнатний розвиток. Як свідчить історія розвитку матеріального виробництва, спектр спеціалізованих знарядь праці постійно розширюється відповідно до нових технологічних потреб людства. Невпинне розширення спектру спеціалізованих знарядь виступає як механізм забезпечення дії закону постійного зростання продуктивності праці.

З огляду на сказане процес виникнення спеціалізованих знарядь може розглядатись як один з важливих боків становлення праці, отже антропогенезу загалом. Археологічні матеріали дають надійні докази того, що у ранньому палеоліті справжніх спеціалізованих знарядь ще не було. Тут панували знаряддя, які широко використовувались для виконання різних технологічних функцій. Поява перших спорадичних спеціалізованих знарядь належить до заключної фази ранньопалеолітичної доби — до епохи мустьє. Проте, як доводять результати експериментально-трасологічних досліджень, ця спеціалізація ще не була повною. І лише у пізньому палеоліті спеціалізовані знаряддя становлять основу матеріальних засобів виробництва¹⁸.

Як бачимо, становлення як двочленної структури засобів праці, так і спеціалізованих знарядь здійснювалось в один і той же час, і цей збіг не випадковий, оскільки фактично йдеться про різні аспекти становлення трудової діяльності. Усе це збігається зі становленням *Homo sapiens*, що також цілком зрозуміло, адже походження трудової діяльності і походження її суб'єкта — суспільної людини є по суті один складний і багатогранний цілісний процес.

Таким чином, користуючись здобутками археології палеоліту вже сьогодні можна відтворити основні віхи становлення праці, хоча ця проблема до останнього часу і не була в ній сформульована належним чином. Без сумніву можна сподіватись, що, усвідомлюючи основоположне значення проблеми становлення праці для виявлення закономірностей антропогенезу, археологія палеоліту може зробити набагато більше, ніж це було зроблено до цього часу. Важливо лише не обмежуватися традиційними формально-типологічними штудіями, а засвоївши методологічні засади теорії антропогенезу, стати на шлях теоретичного осмислення археологічних джерел.

Необхідно зупинитись ще на одному аспекті професійного підходу до розробки теорії антропогенезу. Йдеться про забезпечення адекватного підходу до оцінки антропогенетичних концепцій. Якщо теорія антропогенезу будується на міждисциплінарному рівні, то оцінка антропогенетичних концепцій має здійснюватись на цьому ж міждисциплінарному рівні. Мононауковий підхід до оцінки результатів міждисциплінарних досліджень є надто вузьким, він веде до поверховості і нерозуміння їх теоретичної суті. З точки зору тієї чи іншої окремої науки будь-яке міждисциплінарне дослідження виглядає як таке, що не відповідає її уявленням, оскільки ці уявлення мало враховують або зовсім не враховують системність оцінок. Отже, як в розробці теорій антропогенезу, так і в оцінці досягнутих тут результатів має бути забезпечений один і той же підхід, що базується на єдиних методологічних засадах. Наголошуємо на цьому тому, що в науковій практиці, зокрема в археологічних дослідженнях, це ще не стало правилом, і теоретичні проблеми антропогенезу часто обговорюються на підставі вузько типологічних підходів, тобто без урахування специфіки теоретичного знання.

Підсумовуючи викладене, слід підкреслити, що в розробці теорії антропогенезу сьогодні існує складна проблемна ситуація, вихід з якої, в першу чергу, залежить від археології палеоліту. Вона мусить усвідомити основоположне значення проблеми походження праці в побудові теорії антропогенезу. Відповідно до цього слід рішуче відмовитись від антиісторичних по суті побудов про одвічність праці в антропогенезі і стати на шлях послідовного вирішення питань її становлення. Професіоналізм у вирішенні цих завдань вимагає відмови від спрощеного розуміння праці, яке фактично зводить її до звичайної знаряддевої діяльності, та усвідомлення, що основна соціальна характеристика праці не стільки її технологічна, скільки соціально-утворююча функція. Необхідно добре розумітись на механізмі утворення соціальних зв'язків у процесі функціонування засобів праці. Без цього досліджувати генезис праці неможливо.

Давно склалась необхідність подолати філософський нігілізм і стати на шлях освоєння філософських аспектів теорії антропогенезу. Лише на підставі дотримання принципів перехідності та цілісності можна перебороти емпіризм і стати на шлях високопрофесійної розробки теоретичних проблем походження людства. Забезпечення цілісного розуміння антропогенезу можливо лише на міждисциплінарному рівні, і це зобов'язує археологію палеоліту вжити нетрадиційних підходів до оцінки зробленого і визначення майбутніх пріоритетів. Професіоналізм неможливо забезпечити за умови, коли теоретичні питання антропогенезу вивчати епізодично, від випадку до випадку, принагідно до вирішення інших традиційних завдань палеолітознавства. Тут потрібна постійна щоденна праця, і лише за таких умов можна уникнути емпіризму і забезпечити справді теоретичний рівень досліджень.

Примітки

¹ Смирнов С. В. Нотатки з приводу однієї наукової дискусії // Археологія.— 1993.— № 4.

² Енгельс Ф. Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 20.

³ Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності та держави // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 21.— С. 28.

⁴ Енгельс Ф. Роль праці...— С. 456.

⁵ Борисковский П. И. Возникновение человеческого общества // Борисковский П. И., Григорьев Г. П. Возникновение человеческого общества. Палеолит Африки.— Л., 1977.— С. 39.

⁶ Григорьев Г. П. Палеолит Африки // Борисковский П. И., Григорьев Г. П. Указ. соч.— С. 191.

⁷ Алексеев Г. П. Становление человечества.— М., 1984.

- ⁸ Андреев И. Л. Происхождение человека и общества.— М., 1988.— С. 303.— Схема. 5.
- ⁹ Там же.— С. 283.
- ¹⁰ Там же.— С. 367, 368.
- ¹¹ Там же.— С. 392.
- ¹² Кузьмин В. П. Системное качество // Вопросы философии.— 1973.— № 9.
- ¹³ Алексеев В. П. Указ. соч.—С. 129, 134.
- ¹⁴ Смирнов С. В. Становление основ общественного производства (материально-технический аспект проблемы).— К., 1983.— С. 29—34.
- ¹⁵ Хрустов Г. Ф. Проблемы человеческого начала // Вопросы философии.— 1968.— № 6; Хрустов Г. Ф. О системе категорий экологической жизнедеятельности (в связи с проблемой антропогенеза) // Вопросы антропологии.— 1976.— Вып. 52; Батенин С. С. Человек в его истории.— М., 1976.— С. 54.
- ¹⁶ Смирнов С. В. Про деякі методологічні засади вивчення неандертальських поховань // Археологія.— 1990.— № 2; Смирнов С. В. Релігійність неандертальця: аргументи за і проти // Археологія.— 1997.— № 1.
- ¹⁷ Батенин С. С. Указ. соч.— С. 51—56.
- ¹⁸ Смирнов С. В. Спеціалізація збрарядь як фактор антропогенезу // Археологія.— 1997.— № 3.

С. В. Смирнов

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА: ВОПРОСЫ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ИССЛЕДОВАНИЙ В АРХЕОЛОГИИ ПАЛЕОЛИТА

В разработке теории антропогенеза существует сложная проблемная ситуация, решение которой в первую очередь зависит от усилий археологии палеолита. Необходимо осознать основополагающую роль проблемы генезиса труда в создании теории антропогенеза. В соответствии с этим следует пересмотреть внеисторические по сути выводы об извечности готовых средств труда и готовой трудовой деятельности в антропогенезе и стать на путь последовательного решения вопросов их генезиса.

Профессионализм в решении этих задач требует отказа от упрощенного понимания труда, которое сводит его фактически к орудийной деятельности, и осознание того, что основные характеристики труда заключаются не столько в его технологической, сколько в социальнообразующей функции. Без выхода на уровень всеохватного понимания труда продвижение вперед невозможно. Чтобы освоить механизм образования социальных связей в процессе функционирования средств труда нужно преодолеть философский нигилизм и выйти на путь освоения философских аспектов проблем антропогенеза. Лишь при последовательном использовании принципов переходности и целостности можно уберечься от упрощенных подходов и обеспечить теоретический уровень осмысления археологических материалов по доистории труда и по антропогенезу в целом. Обеспечение целостного понимания антропогенеза возможно лишь на междисциплинарном уровне, и это обязывает археологию палеолита к нетрадиционным подходам в оценке сделанного и определения перспектив на будущее.

Несмотря на недостатки в теоретическом осмыслении археологических материалов по доистории труда, эмпирические достижения археологии палеолита уже сейчас позволяют определить основные вехи этого сложного и длительного процесса.

Профессионализм в построении теории антропогенеза нельзя обеспечить при условии, если теоретические вопросы антропогенеза изучать периодически, от случая к случаю, попутно с решением тех или иных традиционных для палеолитоведения познавательных задач. Тут необходима целенаправленная и постоянная работа, и только при таких условиях можно удержаться от проявления эмпиризма и обеспечить подлинно теоретический уровень исследований.

THE ORIGIN OF THE MANKIND: ASPECTS OF PROFESSIONALISM OF ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE PALEOLITHIC PERIOD

The solution of current complicated problem of the development of conception of anthropogenesis depends primarily on the efforts of archaeological studies of the Paleolithic period. It is necessary to understand the fundamental role of the problem of genesis of labor in the development of the conception of anthropogenesis. In this connection we need to revise the conclusions on primaevality of formed tools of production and fully developed labor activity in the process of anthropogenesis (as anti-historical in its essence) and began to solve the problem of their genesis.

In order to solve these problems we need to reject simplified understanding of labor as an ordinary making-tools of production process to realize that the principal characteristics of labor involve social-making function rather than technological one. There is no way to move forward without comprehensive of labor. In order to realize the mechanism of establishing of social relations in the process of functioning of tools of production it is necessary to overcome philosophic nihilism and began to study philosophic aspects of the problem of anthropogenesis. Only when the principles of transition and integrity are used can the simplification be evaded; these principles provide the theoretical level of comprehension of archaeological materials in the field of prehistory of labor and anthropogenesis as a whole. The comprehension requires the inter-discipline level of investigation be achieved, and thus the archaeology of Paleolithic period should use non-traditional approaches in the estimation of its achievements and development of the long-term prospective.

In spite of disadvantages in the theoretical comprehension of archaeological materials in the field of prehistory of labor, empirical achievements of the archaeology of Paleolithic period make it possible to determine the milestones of this complicated and long-term process.

Professional development of the conception of anthropogenesis never gained momentum until the researchers worked on the theoretical issues of anthropogenesis purposefully and consistently rather than occasionally or in passing to solution of some traditional problems of Paleolithic period. This is only the way we could avoid empiricism and provide true theoretical level of investigation.

Одержано 25.06.97.

ТОТЕМІСТИЧНИЙ КУЛЬТ ОЛЕНЯ. ОБРЯД

Н. Р. Михайлова

Стаття присвячена реконструкції тотемістичного культу оленя, який виникає в суспільстві мисливців на оленя і мисливців широколистяних лісів і зберігається в ідеології багатьох народів до пізнього середньовіччя.

У культурі деяких народів Північної Євразії збереглися елементи тотемістичного культу оленя. Сутність цього культу полягає в шануванні священного оленя — спільного предка людей та оленів, та культурного героя, який навчив людей полювати на оленів.

Свідчення про культ оленя є в багатьох народів, які мешкають на території, де існують популяції цієї тварини. Вивчаючи археологічні свідчення цього культу у віддалених один від одного регіонах, можна помітити його аналогічні про-